

**ТОКАР МАРІАН. ПРОУКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЗАКАРПАТТЯ
В 1919–1939 РОКАХ (УЖГОРОД, 2001. – 176 с.)**

Україна, незважаючи на тривалий період бездержавності, могла змогла набути історичного досвіду багатопартійності. Наприклад XIX – на початку XX ст. українські політичні партії діяли як в системі Радянської імперії, так і в складі Австро-Угорщини. Найсприятливіші умови для існування політичних партій в Закарпатті виникли протягом міжвоєнного періоду, коли наш край входив до складу Чехословацької Республіки – однієї з найбільш розвинутих в демократичному плані держав Європи. Тоді на Закарпатті за підрахунками дослідників діяло понад 30 партій, які можна віднести до кількох основних політичних орієнтацій – проукраїнської, прочехословацької і проугорської. Хоча відзначимо, що проукраїнська орієнтація переважає в прочехословацькій.

Здавалося б, міжвоєнний період історії Закарпаття вже досить ґрунтовно вивчений. Однак, переважна більшість праць з'явилася в радянські часи, а тому була занадто заангажованою і страждала однобокістю. Приємний виняток у цьому плані становить другий том «Нарисів історії Закарпаття», який побачив світ у 1995 р. під редакцією проф. І.М.Григача. В ньому належним чином висвітлено і становить політичних партій в Закарпатті. Сьогодні ми можемо впевнено стверджувати, що в «Нарисах...» лише окреслено схему майбутніх досліджень, яку нам необхідно постійно вдосконалювати. Яскравим прикладом всебічного вивчення окремої проблеми і міжвоєнних часів є вихід у світ нової монографії молодого ужгородського вченого Маріана Токаря «Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919–1939 роках».

Рецензована праця складається крім обов'язкових вступу і висновків, із шести розділів – «Зародження політичних партій проукраїнської орієнтації у 1920–1924 роках», «Діяльність партій у другій половині 20-х – другій половині 30-х років», «Участь проукраїнських партій у парламентських виборах 1924, 1925, 1929 та 1935 років», «Популювання консолідації проукраїнських політичних сил у другій половині 30-х років», «Ліквідація багатопартійної системи і становлення політичної монополії партії УНО (кінець 1938 – перша

чверть 1939 рр.)».

Джерельну базу дослідження склали матеріали фондів Державного архіву Закарпатської області, опубліковані архівні документи, періодика Закарпаття 20–30-х рр. Автор ґрунтовно оприцював всю основу наукову літературу з досліджуваної проблеми (387 наукових позицій).

Автор запропонував власну періодизацію становлення і розвитку політичних партій на Закарпатті в міжвоєнний період: 1) 1920 – середина 30-х рр., коли почала формуватися політична система ЧСР, в якій закарпатські партії займалися пошуками союзників у Празі, щоб мати можливість впливати на долю краю через своїх представників у сенаті і парламенті; 2) середина 30-х рр. – осінь 1938 р., коли йшла боротьба за виживання в багатопартійній системі, а партії переживали стадію структурно-організаційного змужніння; 3) осінь 1938 – весна 1939 рр. Цей етап співпав із процесом «довершеної», еволюційної партійних організацій у державні інститути політичної системи та його ліквідація.

Із понад тридцяти політичних партій, які діяли протягом 20–30-х років у Чехословаччині, автор аналізує діяльність семи партій проукраїнської орієнтації – Руську Хліборобську (Земледільську) партію (1920–1924), Соціал-демократичну партію Підкарпатської Русі (1920–1938), Крайовий комітет Компартії Чехословаччини (1921–1938), Християнсько-Народну партію (1924–1938), українську фракцію Аграрної партії (1934–1938), Українську селянську партію (1935–1938) та Українське Національне Об'єднання, яке існувало протягом нетривалого проміжку часу з січня по другу половину березня 1939 р. Поза увагою дослідника залишилися партії проугорської та прочехословацької орієнтації, однак вони і не визначалися як об'єкт наукового дослідження. Сподіваємось, що М.Токар не поставить на цьому крапку, а доведе справу до логічного завершення. Тоді перед нами вималюється досить чітка картина всієї політичної партійної системи в Чехословацькій Республіці між двома світовими війнами.

На нашу думку, рецензоване видання варте того, щоб на ньому зупинитися більш детально. У першому розділі монографії – «Зародження політичних партій проукраїнської орієнтації у 1920–1924 роках» – зроблена спроба, яку можна розцінювати як успішну,

з'ясувати причини та основні чинники, що вплинули на утворення перших політичних партій у Закарпатті. Не акцентуючи увагу на всіх факторах, відзначимо тільки один аспект. На нашу думку, правий автор, коли пише, що «одна із важливих моментів становлення партійно-організаційної структури проукраїнського спрямування в Закарпатті на початку 20-х років... полягає у об'єднанні українських сил навколо культурно-просвітнього товариства «Просвіта», яке було створено тут 9 травня 1920 р.» [С.9]. Саме «Просвіта» спричинилася до заснування Руської Хліборобської (Земледільської) Партії. Активні члени «Просвіти» А.Волошин, М. і Ю.Брацвайкз, А.Штефан водночас були ініціаторами створення РХ(З)П.

Детальний аналіз програмних документів та друкованого органу партії дав можливість М.Токарю стверджувати, що «упродовж 1920–1924 рр. із середовища політичних партій, які діяли в Закарпатті, більшість вираженим захисником проукраїнських інтересів була тільки РХ(З)П, яка була суто крайовою політичною організацією із досить сталою програмою і вміло сформульованими вимогами. Незважаючи на її офіційну подляність до чехословацької влади, вимоги найшвидшої реалізації автономних прав базувались на національно-політичній орієнтації на єдність українського народу по обидва боки Карпат. Існуючі на той час соціал-демократична та комуністична партії – філії загальнодержавних партій – у той час лише почали викристалізувати подібні національно-культурні елементи. Обидві вищезазвані партії перебували на стадії розвитку, отож говорити про тверду їх українську орієнтацію буде, м'яко кажучи, перебільшенням.

У другому розділі – «Діяльність партій у другій половині 20-х – другій половині 30-х років» – йдеться про ті суттєві зміни в діяльності політичних партій краю, які сталися після 1924–1925 рр. Переважна їх більшість поступово потрапила в залежність від своїх центральних органів у Празі. Найбільш відома з проукраїнських партій – РХ(З)П змінила орієнтацію у бік християнсько-народного напрямку. Так виникла Християнсько-Народна партія, яку очолив Августин Волошин.

Чимало місця в монографії М.Токаря відводиться сторінкам історії крайкому КПЧ. Упродовж першої половини 30-х рр. закарпатські комуністи найбільше уваги приділяли страйковій

боротьбі, небажаний контактувати із місцевою соціал-демократією і подальшій пропаганді «радянського способу життя» [С.45]. Що стосується соціал-демократів, то вони засуджували марксистсько-ленінське тлумачення класової боротьби і встановлення диктатури пролетаріату. Друкований орган партії – газета «Вперед» неодноразово критикувала крайком КПЧ за односторонність висвітлення подій у СРСР, замовчування голодомору 1932–1933 рр. та політичного терору. У свою чергу соціал-демократи співпрацювали з «Просвітою». На першотравневій маніфестації у 1931 р. на протипагу пропагованих комуністами гасел про приєднання до Радянського Союзу, члени місцевої СДП висували протилежні їм гасла «Геть з Радянським Союзом!» або «За мир і спокій в республіці!» [С.49]. В свою чергу СДП звинувачувалася закарпатськими комуністами у потуранні фашистам. Автор детально проаналізував програму і Статут Аграрної партії, охарактеризував її друкований орган та відзначив, що аграрники «прихильно... ставилися і до питання консолідації всіх українських політичних партій краю, і у процесі своєї діяльності не робили різких змін партійної орієнтації» [С.66].

М.Токар не обминув і той факт, що на 30-ті роки припадає загострення протиріччя між проукраїнськими і русофільськими партіями (АЗС, РНАП, Общество ім. А.Духновича). Як не дивно, але автономні гасла були як в проукраїнських партіях, так і в русофільських. Та все ж ядром автономної політики краю залишилася ХНП. Її лідери послідовно відстоювали ідеї політичної та економічної самостійності Закарпаття. Ведучу роль вони відігравали і в надпартійному представницькому органі – Першій Руській (Українській) Центральній Народній Раді, а їх культурно-національного опором була «Просвіта», навколо якої об'єдналися всі прогресивні національні сили, незалежно від їх партійної приналежності [С.73].

Окремий розділ монографії М.Токаря присвячений участі проукраїнських партій у парламентських виборах 1924, 1925, 1929 та 1935 років [С.76–84]. Порівняльний аналіз вищезазваних виборів до чехословацького парламенту дав право автору стверджувати, що вони «показали спроможність тих чи інших політичних партій впливати на суспільне життя окремого регіону. Серед проукраїнських політичних організацій своєю масовістю й потужною структурно-організаційною

базою виділялися крайком КПЧ і місцеві ЧСДП. Не остаточно роль і
міцності організації відіграла й матеріально-фінансова допомога
філіям від їх центральних органів у Празі. З іншого боку, цей вплив
завжди суттєво впливав на самостійність партійних дій і рішень»
[С.84]

На другу половину 30-х років припадає пошук шляхів
консолідації проукраїнських політичних сил, чому присвячений
четвертий розділ монографії М.Токаря. Проведення 17 жовтня 1937 р.
Величкого Всеукраїнського з'їзду в Ужгороді показало реальну
можливість об'єднання всіх українських сил краю в одну могутню
культурно-політичну коаліцію. На всеукраїнське свято спільно
зійшлися крім первинних осередків «Просвіти», «Січі», «Пласту»,
УСРП, українських гілок соціал-демократичної, аграрної та
комуністичної партій. Така єдність, що не мала до цього часу аналогу
в політичній історії Закарпаття, промовисто засвідчила прагнення
українського населення краю до політичної консолідації заради
майбутності власного народу [С.86].

Монографією завершує розділ «Ліквідація багатопартійної
системи і становлення політичної монополії партії УНО», в якому
охарактеризовані події кінця 1938 – першої чверті 1939 рр. [С.91–124].
Давши оцінку перших двох автономних урядів на чолі з А.Бродієм та
А.Волошином, М.Токаря справедливо підмітив: «Пройшовши з 1919 р.
по 1938 р. добру школу багатопартійного життя з його кризовим, а то
й невідконтрольним явищем, тогочасне суспільство в різних регіонах
держави, внаслідок як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, вибрало
для себе більш авторитарні системи, які, перш за все, були покликані
згуртувати населення і стабілізувати суспільно-економічне та
політичне життя. Так, чехи обрали систему «дуопартизму» (існування
двох партій), словаки – «монартизму» (однопартійна система), а
жители тодішнього Закарпаття – «савапартизму», тобто позапартійну
систему, яка базується на консолідації всіх активних політичних сил не
у політичних партіях, а в надпартійному національному органі, яким
тоді стала Українська Центральна Рада» [С.97].

Проте політичні події кінця 1938 – початку 1939 рр. показали
цілий спектр державно-правових моментів, які йшли всупереч ще
фактично діючій Конституції ЧСР. Рішення Празької влади, а згодом

уряду Карпатської України про розпуск всіх політичних партій було
підтвержене 16 і 30 січня 1939 р. Однак, вже 23 січня почалася
організаційна робота по створенню нової політичної партії, якою стало
УНО. Ново виникло 20 січня 1939 р. на базі ХНП, УСРП, філій
Аграрної партії та СДП. Партія діяла до 1942 р., коли її керівники були
заарештовані угорськими властями. Діючи оцінку діяльності УНО,
М.Токаря підсумував: «В цілому ж, політика ліквідації багатопартійної
системи в Закарпатті у 1938 р. з огляду на політичну ситуацію в
автономії була, вважаємо, цілком виправданою, так само, як і
становлення політичної монополії в особі партії УНО у 1939 р.»
[С.124].

Книга належним чином проілюстрована (фотографії лідерів
політичних партій, відбитки друкованих органів партій). В додатках до
монографії поміщені біографічні нариси про 17 лідерів та активістів
проукраїнських політичних партій (О.Борканюк, М.Брацайко,
Ю.Брацайко, А.Волошин, С.Клочурак, І.Локота, І.Мондох,
І.Невицька, Д.Німчук, Я.Остапчук, С.Пуза, Ф.Ревай, Ю.Ревай,
М.Сидорак, А.Товт, А.Штефан, П.Яцко).

Встаючи появу цього монографічного дослідження, хотілося б
висловити деякі побажання. Зокрема, нам здається досить шуканим
посилання на монографію професора Д.Д.Данилюка. Хоча його книга
«Історична наука на Закарпатті» є ґрунтовним дослідженням, однак
безпосереднього відношення до теми дослідження М.Токаря немає. У
такому випадку ми можемо назвати десятки монографій закарпатських
дослідників з історії освіти і науки краю 20–30 років. Автор нерідко
путає окремі політологічні терміни (партія, організація, сила тощо).
Варто, все ж таки, зупинитися на загальноприйнятих термінах:
політичні партії та громадські організації. І на завершення. Можливо,
прийшов час поділяти закарпатські партії міжвоєнного періоду за
типологією – державницькі та антидержавницькі, ліві, праві та
центристські. Хоча, безперечно, має право на існування і традиційна
типологія за політичною орієнтацією – проукраїнські, проугорські та
прочехословацькі партії.

Монографія Маріана Токаря «Проукраїнські політичні партії
Закарпаття в 1919–1939 роках» відзначається актуальністю та
науковою повнотою, є значним кроком вперед у дослідженні

політичної системи Чехословаччини міжвоєнного періоду.
Сподіваємось, що автор проведе аналогічну роботу по вивченню
партій проугорської орієнтації, бо саме вони стали опорою для
утвердження гортистської диктатури в березні 1939 р.

М.М.Веген